

Jūros skonis: žūklė Lietuvos priekrantėje 1900–1944 m.

Amžininkų ir tyrėjų tekstų antologija

Jūros skonis: žūklė Lietuvos priekrantėje 1900–1944 m.

Amžininkų ir tyrėjų tekstų antologija

2021

Jūros skonis: žūklė Lietuvos priekrantėje 1900–1944 m.

Amžininkų ir tyrėjų tekstų antologija

Sudarytojas Dainius Elertas

Redaktorė Romualda Nikžentaitienė

Dizainerė Monika Milinė

Recenzentai:

prof. habil. dr. tolimojo plaukiojimo kapitonas Vytautas Paulauskas

dr. Petras Kalnius

Leidinyi išleistas Klaipėdos miesto savivaldybės lėšomis

ISBN 978-609-8295-04-7

© Sudarymas, tekstai – Dainius Elertas, 2021

© Tekstai – Mikelis Balčius, Egidijus Bacevičius, 2021

© Lietuvos jūrų muziejus, 2021

Turinys

Įvadas 9

I. Pajūrio žvejai iki 1940 m.

Pajūrio žvejų likimai XX a. 17

Pajūrio žvejų išvaizda ir būdas 35

Organizuoti žvejai 65

Aplinka ir pastatai 87

Melnragė (Mellneraggen) laiko tėkmėje (Martin Juraschka) 100

Etnografinės ekspedicijos dienoraštis 1975 m.

(Aloyzas Každailis) 111

II. Žūklė Baltijoje

Prognozės – vėjai ir gruntas 119

Laivai, tinklai ir ūdos 127

Menkių žūklė 151

Lašių žūklė 153

Otų ir plekšnių žūklė 165

Sturių (eršketų) žūklė 179

Laimikio paruošimas ir realizacija 183

Žvejai ir jūros gyviai 203

III. Žūklės tyrimai

Zoologinės retenybės Lietuvos priekrantėje: retų gyvūnų

apžvalga (Egidijus Bacevičius) 215

Ekspedicijos į pajūrį 1976–1980 m. (Edmundas Mačiulaitis) 245

Žvejyba Baltijos jūroje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje
(Edmundas Mačiulaitis) **265**

Šventosios pajūrio žvejyba XX a. pirmojoje pusėje
(Jonas Buzas) **276**

IV. Kai bangos užkloja

Skaudžios patirtys **313**

Įvairių nelaimingų atsitikimų metu žuvę Rucavos–Šventosios evangelikų liuteronų bažnyčių parapijiečiai (Miķelis Konstantins Balčus) **316**

Jūroje nuskendę ir sužeisti Klaipėdos krašto žvejai 1903–1922 m.
(Dainius Elertas) **347**

V. Kita veikla

Žvejai ir laivų gelbėjimas **351**

Jūros kerpės ir kita **365**

Žvejai ir poilsiautojai **370**

Žvejai ir kontrabanda **383**

Žvejų valtytis ir parakas sukilimui (Dainius Elertas) **444**

VI. Iš tinklo į lėkštę

Žuvis ant Lietuvos ponų, ūkininkų, užjūrio emigrantų ir žvejų stalo (Dainius Elertas) **451**

Žuvies vartojimo propagandos rekomendacijos ir receptai
1935–1939 m. (Sören Moeller-Pedersen. Jurgis Valančius) **465**

VII. Apie jūros žvejus skaičių kalba

1922 m. Lietuvos pajūrio žvejų statistiniai, genealoginiai,
demografiniai, socialiniai, ūkiniai duomenys **481**

1871 m. Prūsijos pajūrio ruožo žvejų statistika [502](#)

1897 m. kovo Vokietijos imperijos surašymo duomenys apie Prūsijos kuršius-kuršininkus [503](#)

1940 m. „Klaipėdos (Memel) miesto ir apskrities gyventojų sąrašo“ statistika [504](#)

Terminai [513](#)

Šaltiniai ir literatūra [527](#)

Santrauka | Summary [543](#)

Ivadas

Amžinybės vandenis pasiekusių kolegų R. Adomavičiaus, A. Každailio, E. Mačiulaičio atminimui

Lietuvos kultūros istorijoje vyrauja žemdirbiškas pradas. Tai rodo ir jūrinius dalykus apibūdinantis bendrinės kalbos žodynas. Jame laivai, kaip palši valstiečio jaučiai, „vagoja“ vandenynus arba plaukia, lyg plukdomi sieliai. Tačiau jie niekada ne bėga, ne važiuoja ir ne eina. Žemyno dainose jūra painiojama su mariomis ir atvirkščiai. Jose išnyra keistas didelių vandenų vaizdinys – „jūrelės marelės“. Kažkodėl šiame mitiniame telkinyje vanduo ne sūrus, o gėlas. Net ir apdainuoti laiveliai neturi jūrinių atributų... Nė su žiburiu nerastume lietuviškų jūreivių ar žvejų darbo dainų. Todėl tokias plattdeutsch užrašytas klaipėdiškių dainas vadiname iš angliško shanty kildinamu vardu šantėmis. Kai kas net pakvies pasižiūrėti į žemėlapi ir įsitikinti, kad Baltijos jūros pakrantė siekia vos 90,66 km iš 1 732 km visos Lietuvos Respublikos valstybinės sienos. Tuo tarpu Kuršių marių krantai sudaro jau 159,19 km. Ir štai, apie Kuršių marių pakrančių gyventojų pasaulį kuriami filmai, rašomi grožiniai kūriniai, išleisti išsamūs tyrimai vokiečių, lietuvių ir latvių kalbomis. Vis dėlto ne viskas taip skurdu, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Dar visai neseniai Lietuvos pajūrio ruože gyventa tikrų „jūros žmonių“ ir būta savitos „pajūrio žvejų kultūros“. Iki šiol tokia gyvensena ir jų buitį menkai pažįstama¹. Tyrėjo, kilusio iš lietuvių žemdirbio ar latvio žvejo, akis ieško

1 Viso Lietuvos pajūrio žvejų materialinei kultūrai skirtas nedidelis katalogas: *Lietuvos pajūrio ir pamario žvejų kultūra: iš Lietuvos jūrų muziejaus rinkinių*. Sud. Dainius Elertas. Klaipėda, 2008. Taip pat nedidelis straipsnis: ELERTAS, Dainius. The Culture of Fishermen of the Lithuanian Coast and Curonian Lagoon: From the Collection of Lithuanian Sea Museum. *Die Lagomar Haffe. Einzigartige maritime Kulturlandschaften im wissenschaftlichen Diskurs und interdisziplinären Vergleich / The Lagomar Lagoons. Unique*

sielai artimų reginių ir už kuklių smėlynuose skandinavų sodybų neįžiūri savitos kultūros klodo. Gal dėl to Lietuvos ir Latvijos etnografus, etnologus, antropologus visų pirma domino panašumai ir pajūrio žvejų dvasinės kultūros apraiškos (kalboje, dainose, tikėjimuose, užkalbėjimuose, sakmėse, apeigose, drabužiuose, architektūroje)². Latvijos tyrėjams Palangos krašto ir Klaipėdos krašto pajūrio žvejai svarbesni kaip giminiško etnokultūrinio varianto nešėjai. Tai, kas įprasta ar „pernellyg“ atpažįstama, būna išgirsta, bet lieka neužrašyta, pagailėta fotojuostos kadro, todėl nefiksuoja. Medžiagiški svetimo gyvenimo atributai liko savotiška paslaptimi, kaip ir toks gyvenimo būdas. Pajūrio žvejai atsakinėjo į užduodamus klausimus, bet neminėjo „savaiame suprantamų“ dalykų. Klausiantysis turėjo juos žinoti ar bent nutuokti apie tai pasiteirauti. Geriau suprasti trukdė ir kultūrinė, konfesinė,

Maritime Cultural Landscapes in a Scientific Focus and in an Interdisciplinary Comparison (Lagomar – key to history – key to the future, 1). Ed. by Holger MEYER, Mike Jens SPRINGMANN, Horst WERNICKE. Friedland (Mecklenburg), 2009, S. 62–68; Klaipėdos krašto pajūrio žvejų kasdienybė tam tikrais aspektais pristatyta vokiečių tyrėjų: BENECKE, Berthold. *Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen: Auf Grund eigener Anschauung gemeinfasslich dargestellt*. Königsberg in Pr., 1881; ZWECK, Albert. *Litauen. Eine Landes- und Volkskunde*. Stuttgart, 1898; TETZNER, Franz. *Die Slawen in Deutschland*. Braunschweig, 1902; PIETSCH, Richard. *Fischerleben auf der Kurischen Nehrung*. Berlin, 1982; TOLKSDORF, Ulrich. *Fischerei und Fischerkultur in Ostpreussen*. Hamburg, 1991; ir kt. Platesnę istoriografijos apžvalgą žr. BRAUN, Thomas, TOLKSDORF, Ulrich. *Bibliographie zur Fischervolkskunde Ost- und Westpreussens*. Marburg, 1990. Tačiau lietuvių kalba žvejų gyvenimui skirtų darbų yra vos keli, pvz., ALEKNAVIČIUS, Bernanrdas. *Žvejų kaimelio kronika*. Sud. Dainius Elertas. Klaipėda, 2010. Palangos krašto žvejų kasdienybės ypatumus aprašė tyrinėtojas M. K. Balčius: BALČIUS, Mikelis. *Iš Šventosios praeities*. Palanga, 2016.

- 2 Išsamesnė XX a. bibliografija pateikta: ELERTAS, Dainius. *Šventosios priešistorės, istorijos, etnografijos bibliografinė rodyklė. Ėlija. Sventāja. Šventoji. Paribio ženklai*. Sud. Dainius Elertas, Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda, 2007, p. 179–189. Vytauto Gudelio bandymas surinkti ir kūrybiškai apdoroti senąją žvejų terminiją sukėlė papildomą sumaištį. Gerų ketinimų vedinas, geografas neskirstydamas sukretė į vieną žodynėlį Kuršių marių ir pajūrio žvejų, literatūrinius ir savo rekonstruotus žodžius. Tačiau tokiaime plakinėje išnyko būdinga specifika ir tapo sunku atskirti autentišką nuo naujadarų: GUDELIS, Vytautas. *Lietuvos pajūrio žvejų marinistikos įvardai*. Vilnius, 2006.

etninė įvairovė. Lietuvos pajūrio žvejai kalbėjo keliomis kuršininkų tarmėmis, latviškai, žemaičių ir lietuvininkų tarmėmis, vokiečių plattdeutsch rytprūsiečių klaipėdiškių tarmės patarme. Atvykėliai klausinėjo daugiausia bendrine lietuvių, vokiečių ar latvių kalba. Todėl dalis informacijos nesuvokta ir neužrašyta ar kitaip interpretuota. Tam tikrų nesusipratimų iškildavo bendraujant skirtingų konfesijų asmenims. Apie Palangą būta gausesnės Romos katalikų bendruomenės, o Klaipėdos krašte ir Šventosios apylinkėse vyravo evangelikai liuteronai. Turbūt didžiausiu barjeru tapo skirtinga kultūrinė istorinė Lietuvos pajūrio žvejų atmintis. Klaipėdos krašto pajūrio gyventojus veikė ilgalaikė Vokietijos imperijos įtaka, o Palangos krašto – šimtmečio priklausomybė Rusijos imperijos Kuršo gubernijai ir latviškai kultūros erdvei³. 1923–1939 m. kiek skirtingu statusu abiejų šių pajūrio sričių gyventojus veikė buvimas Lietuvos Respublikoje ir tragiški 1944–1945 m. karo įvykiai. Būtent to bendro laiko Lietuvos pajūrio žvejų kasdienybės medžiaginė pusė tapo šios knygos šerdimi. Tačiau knygoje yra pasakojimų ir tekstų, siekiančių XIX a.

Dr. P. Kalnius atkreipė antologijos sudarytojo dėmesį į ekologinę žvejų sąmonę (požiūrį į žuklę žuvų neršto ir migracijos metu, išteklių klausimus). XXI a. jūrinės žuklės aptarimas būtų nevisavertis ir net neįsivaizduojamas be šio matmens. Todėl šiandien sunku patikėti, kad iki XX a. 6-ojo dešimtmečio žuklė jūroje reguliuota tik keturiais aspektais: atsiskaitymo už teisę žvejoti jūroje, saugių laivybos priemonių naudojimo, valstybinės sienos pažeidimų ir kontrabandos gabenimo kontrolės, oro sąlygų. Antrasis ir trečiasis aspektas teisės aktuose pradedamas atspindėti nuo XIX a. Oro sąlygos žvejų gyvenimą veikia iki šiol. Anksčiau jų poveikis jūrinei žuklei buvo dar stipresnis dėl menkesnio senųjų laivelių atsparumo. Valstybės visų pirma rūpinosi gauti mokesčių ar paslaugų dalį. Taip pat sprendė pajūrio apygvėdinimo nuola-

- 3 Ryškiausias pavyzdys – išsamiausioje tarpukario Lietuvos užmiesčio kasdienybės ir gyvenamosios studijoje pajūrio žvejybos fenomenas pristatomas vos viena Šventosios žvejų rūkyklos fotografija. Tuo tarpu visą žvejybai skirtą monografijos skyrių užpildo Kuršių marių, didžiųjų upių ir ežerų – tvenkinių žvejų gyvenimo aprašas, žr. ČEPAITIENĖ, Auksuolė. *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas. Besikeičianti Lietuva XX amžiuje*. Vilnius, 2013.

tiniais gyventojais klausimus. Todėl nekreipė dėmesio į žuvų išteklių jūroje apsaugą, o priešingai – skatino žūklę ir plėtė mokesčių mokėtojų ratą. Ši nuostata išitvirtino jūros žvejų sąmonėje. Nerštas, žuvų migracija suvokti kaip tinkamiausias žūklės laikas, kai mažiausiomis sąnaudomis pagaunamas didžiausias laimikis. XV–XVII a. išduodamos privilegijos didžiajai žvejybai jūroje po šimtmečio keitė patentai ir išperkamieji leidimai. Jie susieti su itin brangių žūklės priemonių naudojimu arba specializuota išskirtinių brangių žuvų (lašišų, sturių) žūkle ir supirkimu. Todėl šie buvo įperkami tik pasiturinčių asmenų. Kiti jūros žvejai laisvai naudojami ne tokiomis našiomis tradicinėmis žūklės priemonėmis, už kurias arba už gautą pelną tekdavo atsiskaityti su krašto valdytoju mokesčiais, paslaugomis ar laimikio dalimi. Kartu nevengta žuvis žvejoti itin žalojančiomis priemonėmis (pvz., dugninėmis kapelėmis, šukomis). Iki 1830 m. Klaipėdos srities pajūryje veikė Gintaro regalija. Visas jūros krantan išmestas gintaras ir kitos gėrybės atitekdavo valstybei. Todėl judėjimas ir veikla pajūryje buvo apriboti, griežtai kontroliuojami, reikalaujama leidimų. Tai kūrė itin neplankias sąlygas jūros žūklei. XIX a. pradžios Prūsijos karalystės vidaus gyvenimo reformos ir susirūpinimas smėlio pustomo pajūrio apgyvendinimu pakeitė padėtį. Atgimė merdintis ir išaugo naujų pajūrio žvejų kaimų. Į juos plūstelėjo persikėlėliai iš tolimesnių apylinkių bei Rusijos imperijos valdomo Kuršo ir Žemaitijos. Modernizacija amžiaus pabaigoje keitė namudinį žvejų verslą. LDK ir vėliau Rusijos imperijos valdytame Palangos krašte bandymai diegti Gintaro regaliją neprigijo. Kraštą ilgai aplenkė modernizacijos vėjai. Čia ilgiausiai naudoti archajiškiausi namudinės jūrinės žūklės būdai. Klaipėdos ir Palangos krašto jūros žvejai laikėsi nerašytų taisyklių dėl žūklaviečių pasiskirstymo. Tačiau savo veiklos nelaiškė turinčia poveikį jūros žuvų kiekiui. Tai buvo visiems skirta Dievo dovana. Ilgo jūrinės žuvis pagavimo sumenkimo laikotarpio prieš Pirmąjį pasaulinį karą priežastis pajūrio žvejų buvo aiškina didelių audromis ar jūros srovių pokyčiais. Po karo vėl užklupęs jūrinių žuvų pagavimo sumažėjimo dešimtmetis sietas su karo metu vykusiu susišaudymų ir sprogimų jūroje, garlaivių laivybos intensyvėjimo pasekmėmis. XX a. visos bendruomenės, orientuotos į laimikį, o ne į žuvis išteklių tausojimą, susidūrė

su papildomu modernaus gyvenimo iššūkiu – laimikio išsaugojimu ir realizavimu. Iki tol tai natūraliai ribojo žūklės intensyvumą. Ribotų galimybių įveika pradėta tik 1923–1939 m., remiant Lietuvos Respublikai. Todėl jūroje, jūros priekrantėje ir pajūryje žūklavusių žvejų sąmonėje būta tik ekologinio mąstymo užuomazgų. Toks jūrinė žūklės pobūdis neskaitino tausojimo, o padėjo reikštis veržlumui ir godumui, rizikai ir išskaičiavimui, aistrai ir pragmatizmui. Tačiau minėtos savybės nugaludino išskirtinio Lietuvos pajūrio žvejų charakterio bruožus.

Pradiniu postūmiu imtis šios antologijos rengimo darbų tapo siekis publikuoti Lietuvos jūrų muziejaus rinkinyje saugomus A. Každailio ir E. Mačiulaičio etnografinių ekspedicijų Šventosios apylinkėse užrašus⁴. Pasakojimai apie XIX–XX a. pirmosios pusės žvejų kasdienybę ir pačius jų pateikėjus šiandien įdomūs kaip tiesioginis buitį atspindintis šaltinis. Nors pasakotojų ir užrašiusiųjų jau nebėra tarp mūsų, bet išsaugoti keli A. Každailio pašnekesių su senoliais žvejais garso įrašai padeda išgirsti tartį, pajauti kalbos ritmą ir papildyti kita informacija. Netrukus buvo įsitikinta, kad tarpukario Lietuvos pajūrio kasdienybės tyrimai negausūs, o Palangos ir Klaipėdos kraštų pajūrio žvejų gyvenimosios specifika plačiau neatskleista. Todėl pabandyta sudaryti galimybę išgirsti pačių žvejų, jų amžininkų ir tyrėjų balsus. Dėl liudijimų trūkumo ne visada pavyko išgauti daugiabalsiškumą. Surinktos išblaškytų tekstų nuotrupos sudarė aiškų temų rėmą (likimai, charakteriai, aplinka, visuomenė, laivyba, žvejyba, žuvies realizacija, kiti užsiėmimai, nelaimės, kulinarija, genealogija, statistika, terminija). Atspindėta ir ne tokia patraukli žvejų gyvenimo pusė – dalyvavimas kontrabandoje, dažnos

4 KAŽDAILIS, Aloyzas. 1975 m. etnografinės ekspedicijos dienoraštis. Klaipėda. Rankraštis saugomas Lietuvos jūrų muziejaus archyve (KJM MA 162-2); MAČIULAITIS, Edmundas. 1976–1980 m. ekspedicijos į pajūrį užrašai. Klaipėda. Rankraštis saugomas Lietuvos jūrų muziejaus archyve (KJM MA 162-1); MAČIULAITIS, Edmundas. 1981 m. ekspedicijos į pajūrį užrašai. Klaipėda. Rankraštis saugomas Lietuvos jūrų muziejaus archyve. (KJM MA 165); MAČIULAITIS, Edmundas. *Žvejyba Baltijos jūroje XIX a. pradžioje – XX a. pradžioje* (mokslinis pranešimas). Klaipėda. Mašinėraštis saugomas Lietuvos jūrų muziejaus Moksliniame techniniame archyve (f. 4, ap. 4-1-1 MTA662).

žūtys jūroje, elgesys su jūros gyvūnais. Už apibrėžto rato liko atskiro dėmesio verti reiškiniai (pvz., gintaro žvejyba) ar toliau nuo svetimų akių vykusi veikla namuose (pvz., ūdų sutvarkymas po žvejybos, tinklų mezgimas, virvių sukimas, šeimyniniai santykiai ir pan.). Amžininkų liudijimų rinkinį papildė tyrėjų M. K. Balčiaus (Miķelis Konstantīns Balčus), A. Bacevičiaus, J. Buzo, D. Elerto, E. Mačiulaičio straipsniai. Juos pratęsė atvira tolesniam moksliniam interpretavimui M. K. Balčiaus ir D. Elerto surinkta genealoginė bei statistinė medžiaga. Tikimės, kad pirmoji Lietuvos pajūrio žvejų kasdienybės medžiagišką pusę atspindinčių etnografinių šaltinių antologija skatins tęsti ieškojimus dabartyje, tolesnius tyrimus, gilesnę pažinimą. Kartu gražiname skolą „jūros žmonėms“, kurių kultūra ir gyvensena negrįžtamai buvo sunaikinta 1944–1945 m.

Ypač esame dėkingi M. K. Balčiui (Miķelis Konstantīns Balčus) už idėjos palaikymą ir visokeriopą pagalbą tikslinant, ieškant šaltinių ir dalijimąsi asmeninių užrašų lobynu. Taip pat geranoriškai atsiliepusiam bei parengusiam straipsnį apie neįprastus žvejų laimikius E. Bacevičiui. Žvelgusių iš anapilio kolegų A. Adomavičiaus, J. Buzo, A. Každailio, E. Mačiulaičio, kurių tekstus čia skelbiame, ir visų senųjų pajūrio žvejų vardu paliekame žinių dabarčiai ir ateičiai.

SUDARYTOJAS DAINIUS ELERTAS

I SKYRIUS

Pajūrio žvejai iki 1940 m.